

Απαγορεύεται ή μερική ή ολική αναδημοσίευση του έργου αυτού, καθώς και ή αναπαραγωγή του με οποιοδήποτε μέσον χωρίς σχετική άδεια του Έκδότη

ISSN: 1105 - 073X

© Έταιρεία Ελλήνων Φιλολόγων
Τ.Θ. 3373 - 102 10 Αθήνα
e-mail: etephil@gmail.com

Κεντρική Διάθεση
Έκδόσεις ΠΑΠΑΖΗΣΗ ΑΕΒΕ
Νικηταρά 2, 106 78 Αθήνα
Τηλ.: 210-38.22.496, 210-38.38.020 - Fax: 210-38.09.150
site: www.papazisi.gr
e-mail: papazisi@otenet.gr

Προεκτύπωση: Γραφικές Τέχνες «ΓΡΑΜΜΑ»
Πληκτρολόγηση, Σελιδοποίηση,
Ψηφιοποίηση βιβλίων, Ηλεκτρονικές υπηρεσίες
Ζωοδόχου Πηγής 31, Αθήνα
Τηλ.: 210-38.07.703

ΠΛΑΤΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ

ΤΟΜΟΣ 59 (2013-2014)

«Μέτρον τοιούτων λόγων ἀκούειν ὄλος ὁ βίος νοῦς ἔχουσιν».
Πλάτωνος Πολιτεία 450b

ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΕΚΔΟΣΕΩΣ
Γ. ΞΑΝΘΑΚΗ - ΚΑΡΑΜΑΝΟΥ

ΑΘΗΝΑΙ
2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Georgia Xanthaki-Karamanou, Remarks on moral values in Aeschylus' tragic poetry	11
Διεθνής Ημερίδα: Αφηγηματολογία στην Έλληνική-Λατινική Λογοτεχνία	
Βολονάκη Έλένη, Η αφήγηση στην επιδεικτική ρητορεία	16
Νικολόπουλος Αναστάσιος, Έταιρικές αφηγήσεις στην κωμωδία του Τερεντίου	34
Σωτηρίου Μαργαρίτα, Ό λυρικός αφηγητής και ή λειτουργία του στο παραστασιακό πλαίσιο της επινίκιας ώδης. Το παράδειγμα του Βακχυλίδη	46
Διεθνές Συμπόσιο: Δραματική Ποίηση και Ρητορική	
Mike Edwards, Setting the Scene: openings in tragedy and oratory	56
Μαρκαντωνάτος Ανδρέας, Αρχαία ελληνική τραγωδία και ρητορική τέχνη. Οί άγώνες λόγων στην Άλληστιν του Εύριπίδου	77
Άλεξανδρή Έλένη, Αρχαϊκές ήθικες άξίες και πολιτική συμπεριφορά στο έργο του Ίσοκράτη: ή φρόνησις στον λόγο πρὸς Νικοκλέα	124

Έργασίες Διάφορες

Chrysakopoulou Sylvana , Jour et nuit dans le proème parméniéen	145
Dimitrios A. Vasilakis , Platonic hermeneutics from the Socratic view-point in Plato's Meno	156
George Ch. Koumakis , The Necessity of writing Plato's Philosopher	167
Heather White , Notes on Rutilius Namatianus	176
Heather White , Notes on Grattius' Cynegetica	190
Μονιού Δημήτρα , Όνειρο και πραγματικότητα τόν ΙΒ' αιώνα: ένα ποίημα του Θεοδώρου Προδρομού για τόν Ιωάννη Κομνηνό	196
Αικατ. Παπαθωμά-Μαστοροπούλου , Πώς φυλάσσονται οι παράκτιες περιοχές της Μυκηναϊκής Πύλου λίγο πριν από την καταστροφή της	205
Μυλωνάκου Γεωργία , Η μελέτη του χρόνου στην Κρητική μυθιστορία του Κορνάρου	219
Μπλέσιος Αθανάσιος , Η αξιοποίηση του κλασσικού παρελθόντος: Η Ακρόπολις τών Αθηνών, ό Παρθενών και ή προβληματική της Ιστορικής μας παραδόσεως στην νεωτερική έλληνική ποίηση και δραματοουργία	240
Αθανάσιος Ευαγγελία , The student e-portfolio: Changes in the teaching of Ancient Greek	280
Τσαβλή Ευαγγελία , Περί του χαμένου δράματος του 4ου αιώνα Κίνυρας και της ρωμαϊκής έκδοχής του	300

Βιβλιοκρισίες

Βούζης Παναγιώτης , Ευαγγελία Ν. Μιμίδου, Εύριπίδου Αίολος: Έρμηνευτικός σχολιασμός τών άποσπασμάτων της τραγωδίας Αίολος του Εύριπίδου, Ίνστιτούτο του βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2013	353
Καραβάς Όρέστης , M. Quijada Sagredo-M.C. Encinas Reguero (έπιμ.), Retórica y discurso en el teatro griego, Μαδρίτη, Ediciones Clásicas, 2013, 339 σελ.	357

Μπεκιάρης Κων/νος, Χρήστος Π. Μπαλόγλου , Ό Αριστοτέλης και ή Οικονομική Έπιστήμη. Σήμερικτα Ίστορικά και Οικονομικά. Θεσσαλονίκη, 2012, 160σσ.	361
White Heather , Rutilius Namatianus, <i>Sur Son Retour</i> , Nouvelle édition, Texte établi et traduit par Étienne Wolff avec la collaboration de Serge Lancel et de Joëlle Soler, Paris 2007, 118 pages	363
White Heather , Nonnos De Panopolis, <i>Les Dionysiaques</i> , Tome XV, Chants XLI-XLIII, Texte Établi Et Traduit Par Pierre Chuvin Et Marie-Christine Fayant, Paris, Les Belles Lettres 2006, 217 pages	366
Βαχαβιῶλος Δημήτριος , Η Πρόσληψη της Αρχαιότητας στο Βυζάντιο, κυρίως κατά τούς Παλαιολόγειους Χρόνους. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Σάβρη 3-5 Νοεμβρίου 2012), (έπιμ.) Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου [Ίνστιτούτο Έρευνας Βυζαντινού Πολιτισμού], Έκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2014, σσ. xxvii + 394	368

Νεκρολογίες

Γεωργία Ξανθάκη-Καραμάνου , Καθηγητής Giuseppe Giangrande	378
Κατσουλάκος Θεόδωρος , Καθηγητής Ιωάννης Γ. Ταΰφάκος (1948-2013)	383
Καραμάνου Ιάνα , Καθηγητής Δανιήλ Ί. Τακόβ (1947-2014)	384

Δραστηριότητες της Έταιρείας Έλλήνων Φιλολόγων (Δεκέμβριος 2012-Αύγουστος 2014)	387
Έγγραφέντα Νέα Μέλη	392
Περιοδικά μετά τών όποιών ανταλλάσσεται ό «ΠΛΑΤΩΝ»	393
Ληφθέντα βιβλία	396

ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Τήν εϋθύνη για τό περιεχόμενο και τήν γλωσσική διατύπωση τών δημοσιευμένων στήν περιοδική δρθρων φέρουν οι συγγραφείς τους.

ΤΟ ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ
ΣΤΗΝ ΕΠΙΔΕΙΚΤΙΚΗ ΡΗΤΟΡΕΙΑΕΛΕΝΗ ΒΟΛΟΝΑΚΗ
Πανεπιστήμιον Πελοποννήσου

Ἡ ἐπιδεικτικὴ ρητορεία διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὴν δικανικὴ καὶ τὴν συμβουλευτικὴ στὸ ὅτι δὲν ὑπηρετεῖ κάποιον πρακτικὸ στόχο, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, νὰ κερδίσει ὁ ὁμιλητὴς τὴν δίκη ἢ νὰ πείσει τοὺς Ἀθηναίους στὴν Ἐκκλησία τοῦ Δήμου νὰ πάρουν μὴν συγκεκριμένη ἀπόφαση γιὰ θέματα ἐσωτερικῆς ἢ ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Κατὰ τὴν ἔννοια αὐτὴν, ὁ Ἰσοκράτης διαχωρίζει τὴν ἐπιδεικτικὴ ρητορεία, ἐντάσσοντας στὸ εἶδος αὐτὸ λόγους γραμμένους γιὰ νὰ διαβάζονται, προκειμένου νὰ διδάξουν ρητορικὲς ἀρχὲς μὲ σκοπὸ τὴν ἐπίδειξη καὶ τὸ κέρδος (5.26). Παρ' ὅλα αὐτά, ὅπως ἔχει ἰσχυρισθῆ ὁ Carey¹, ἡ ἐπιδεικτικὴ ρητορεία εἶναι σημαντικὴ, πρῶτον διότι μερικοὶ ἐπιδεικτικοὶ λόγοι ἐκφωνοῦνται σὲ δημόσιες ἐκδηλώσεις, ὅπως οἱ ἐπικήδειοι ἢ οἱ ὀλυμπιακοί, ἔπαιζαν πρωταρχικὸ ρόλο στὴν διαμόρφωση κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς συνειδήσεως, ἐνῶ ἄλλοι ἐπιδεικτικοὶ λόγοι μὴ ἐκφωνοῦνται ἀλλὰ ἀπευθυνόμενοι σὲ ἀναγνωστικὸ κοινὸ εἶχαν σημαντικὴ θέση στὴν ρητορικὴ ἐκπαίδευση ὡς ἐπιδείξεις μεθόδων ἐπιχειρηματολογίας.

1. C. Carey, "Epidictic Oratory" in *A Companion to Greek Rhetoric* (I. Worthington ed.) 2007, 237 κ.έξ.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 5^{ου} καὶ τὸν 4^ο π.Χ. αἰ. ἡ ἐπιδεικτικὴ ρητορεία ἀναπτύσσεται χάρη στὴν ἀναγνώριση τῶν δυνατοτήτων τοῦ πεζοῦ λόγου. Ἀποτελεῖ μέσον ἐπιδείξεως καὶ προβολῆς ρητορικῶν ἱκανοτήτων ἀλλὰ καὶ πολιτικῶν ἰδεῶν τῶν ρητόρων σὲ διάφορες περιστάσεις, ὅπως ἀθλητικούς ἀγῶνες, ταφές, θρησκευτικὲς ἐορτὲς κ.τ.λ. Πολλὲς φορὲς οἱ λόγοι ἀποτελοῦν πρότυπα ρητορικῆς τέχνης, κατασκευασμένα σκοπίμως ἀπὸ τοὺς σοφιστές. Τὸ κοινὸν ἦταν τεράστιο καί, συχνὰ ἀποτελούμενο ἀπὸ πολίτες ὀλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἐπεκτάθηκε ἀκόμα περισσότερο μὲ τὸ ἀναγνωστικὸ κοινόν. Οἱ ἐπιδεικτικοὶ λόγοι ἔχουν στόχο νὰ πείσουν καὶ νὰ ἐπιδείξουν τέχνη καὶ ἱκανότητα καὶ κατὰ τὴν ἔννοια αὐτὴν συντελοῦν σὲ μὴν ἀνταγωνιστικὴ ἐπίδειξη, καθὼς οἱ ὁμιλητὲς συγκρίνονται καὶ ὑφίστανται πίεση νὰ ἀνταποκριθοῦν στίς προσδοκίαις τοῦ κοινού.

Ἐνα ἰδιαίτερο εἶδος ἐπιδεικτικῆς ρητορείας εἶναι ὁ ἐπιτάφιος λόγος, ὁ ὁποῖος, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐκφωνεῖται κατὰ τὴν ταφὴν ὧσων ἔχασαν τὴν ζωὴ τους σὲ πόλεμο γιὰ τὴν πατρίδα τους, ἀπευθύνεται περισσότερο στοὺς ζωντανούς παρὰ στοὺς νεκρούς. Ὁ ἐπιτάφιος λόγος ἐντάσσει τὸν ἔπαινο σὲ μὴν εὐρύτερη παράδοση καὶ σὲ μὴν διαδικασία ὅπου προσδιορίζεται τὸ σύνολο τῆς πόλεως σὲ σχέση μὲ ἕνα συγκεκριμένο γεγονός. Ἔτσι ὁ ἐπιτάφιος ἀποτελεῖ μὴν συλλογικὴ δραστηριότητα αὐτοεπιβεβαιώσεως καὶ αὐτοσυνειδήσεως τῆς πόλεως.

Προκειμένου νὰ εἶναι ἀποτελεσματικὸς ἕνας ἐπιτάφιος λόγος πρέπει ὁ ἔπαινος ποῦ περικλείει νὰ εἶναι συγκεκριμένος καὶ γιὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα σαφὲς ἀφηγηματικὸ στοιχεῖο. Τὸ ἀφηγηματικὸ στοιχεῖο τοῦ ἔπαινου θὰ ἐξετάσουμε στὴν παρούσα μελέτη, ξεκινώντας ἀπὸ τὸν ἐπιτάφιο λόγο, καὶ συγκεκριμένα τοὺς ἐπιταφίους λόγους ποὺ ἀποτελοῦσαν πραγματείες, ὅπως τοὺς λόγους τοῦ Λυσία καὶ τοῦ Πλάτωνος (*Μενέξενος*) σὲ ἄμεση συσχέτιση μὲ τὴν πολιτικὴ πραγματεία τοῦ Ἰσοκράτους (*Πανηγυρικός*), ἡ ὁποία παρουσιάζει σημαντικὲς ἀφηγηματικὲς ὁμοιότητες ὡς πρὸς τὴν δομὴ καὶ τὸ περιεχόμενο μὲ τὸν ἐπιτάφιο λόγο. Στὴ συνέχεια, θὰ ἀναφερθοῦμε στὸν ἔπαινο τῶν δύο σωζομένων ἐπιταφίων λόγων ποὺ ἐκφωνήθηκαν σὲ κηδεῖες πεσόντων στὰ τέλη τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ., τοῦ Δημοσθένους καὶ τοῦ Ὑπερείδη. Τέλος, θὰ παρουσιάσουμε τὸ ἀφηγηματολογικὸ στοιχεῖο καὶ σὲ ἄλλους ἐπιδεικτικούς λόγους, ὅπως τὸν Ὀλυμπιακὸ τοῦ Λυσία καὶ τὰ ἐγκώμια τοῦ Ἰσοκράτους, *Βούσιρις*, *Ἑλένη* καὶ *Εὐαγόρας*, γιὰ νὰ προσδιορίσουμε,

συγκριτικά τὸν ρόλο καὶ τὴν σημασία τοῦ ἀφηγηματικοῦ στοιχείου τοῦ ἐπαίνου στὸ σύνολο τῆς ἐπιδεικτικῆς ρητορείας.

Ὅλες οἱ κοινωνίες ἔχουν τοὺς δικούς τους μύθους γιὰ τὸ παρελθόν τους καὶ τὶς ἀξίες τους, ποὺ συντελοῦν στὴν διαμόρφωση συλλογικῆς συνειδήσεως μιᾶς πόλεως. Ἰδιαίτερος, σὲ περιόδους πολέμου ἢ διεκδίκησης τῆς ξεχωριστῆς πολιτισμικῆς ταυτότητας τοῦ συνόλου τῶν πολιτῶν ἐπιβεβαιώνει τὴν ἀξία τῆς θυσίας τῶν νεκρῶν καὶ τῆς τιμῆς ποὺ πληρώνουν οἱ ζωντανοί. Ἡ ἀφήγηση τοῦ ἐπαίνου στὸν ἐπιτάφιο λόγο συνδυάζει γεγονότα ἀπὸ τὸ μυθικὸ παρελθὸν μὲ γεγονότα ἀπὸ τὴν πρόσφατη, κυρίως τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰ., ἱστορία, γιὰ νὰ δημιουργήσει μίαν συγκροτημένη καὶ ἐνιαία εἰκόνα τοῦ παρελθόντος τῆς πόλης.

Ἡ παράδοση τοῦ ἐπιταφίου λόγου τείνει νὰ ἀποσιωπᾷ γεγονότα ἀπὸ τὴν ἀρχαϊκὴ περίοδο, μεταβαίνοντας ἀπὸ τὸ μυθολογικὸ παρελθὸν κατευθεῖαν στοὺς Περσικοὺς πολέμους καὶ τὰ ὑπόλοιπα γεγονότα τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰ. καὶ δημιουργώντας ἔτσι ἕναν εὐδιάκριτο διαχωρισμὸ ἀνάμεσα στὸν μῦθο καὶ τὴν ἱστορία. Ἡ ἐπιλογή τῶν μύθων στοὺς ἐπιταφίους λόγους εἶναι τυπικὴ καὶ συμβατικὴ ἀλλὰ ὁ βαθμὸς ἐμφασης καὶ προσοχῆς ποὺ δίδεται σὲ αὐτοὺς διαφοροποιεῖται σὲ κάθε λόγο.

Ὁ ἐπιτάφιος λόγος ποὺ ἀποδίδεται στὸν Λυσία συνετέθη κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ Κορινθιακοῦ πολέμου, 395-387, γιὰ ἐκείνους ποὺ ἔχασαν τὴν ζωὴ τους βοηθώντας τοὺς Κορινθίους.²

Οἱ σύγχρονοι μελετητὲς θεωροῦν τὸν *Ἐπιτάφιο* τοῦ Λυσία ἕνα παράδειγμα τυπικοῦ ἐπιταφίου λόγου τῆς περιόδου. Ὁ ἔπαινος τοῦ Λυσία προέρχεται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸ γένος καὶ ἐκτείνεται σὲ περισσότερα ἀπὸ 60 κεφάλαια. Μία τόσο ἐκτενὴς μυθολογικὴ καὶ ἱστορικὴ ἀφήγηση ἔχει χαρακτηριστεῖ συχνὰ ὡς τὸ πῖδ τυπικὸ καὶ σημαντικό τμῆμα τῶν κλασσικῶν ἐπιταφίων λόγων.³ Τὸ μυθολογικὸ παρελθὸν στὴν ἀφήγηση ἀπαρτίζεται ἀπὸ τυπικὰ θέματα:⁴ τὴν ἴττα τῆς εἰσβολῆς

2. Cf. J. Ziolkowski, *Thucydides and the tradition of funeral speeches at Athens* (New York 1981) 78-79; J. Herrman, *Athenian Funeral orations*, Focus Philosophical Library 27-28; S. C. Todd, *A Commentary on Lysias, Speeches 1-11*, Oxford 2007, 163-64; N. Loraux, *The invention of Athens. The funeral oration in the classical city* (English trans. Cambridge Mass. 1986, originally Paris 1981) 136-39.

3. Cf. Ziolkowski, *Thucydides* (σημ. 2 ἀνωτέρω) 78-79.

4. Todd (σημ. 2, ἀνωτέρω, 212-266).

τῶν Ἀμαζόνων (§§4-6), τὴν ἀνάκτηση τῶν νεκρῶν Ἐπιτὰ ἐπὶ Θήβας (§§7-10) καὶ τὴν ἴττα τῶν Ἡρακλειδῶν ἐναντίον τοῦ Εὐρυσθέα (§§11-16), μὲ μόνη παράλειψη ἀπὸ τὴν δομὴ ἀφηγήσεως κατὰ τὸν κανόνα τῶν ἐπιταφίων λόγων, τὴν ἱστορία τοῦ Εὐμόλπου. Ἡ ἱστορία τῶν Ἀμαζόνων ἐστιάζει στὸ μέγεθος τῆς ἀπειλῆς καὶ παρουσιάζει τὴν Ἀθήνα ἀποφασισμένη νὰ ἀντισταθῇ, διεκδικώντας ἔτσι μόνη τῆς τὴν δικαιοσύνη. Στοὺς ὑπολοίπους δὴμος ἀναφερομένου μύθους ἢ ἀπόφαση ἀντιστάσεως ἐναντίον ἀδικῆς ἐπεμβάσεως ἀνήκει σὲ ἄλλες ἐλληνικὲς πόλεις-κράτη. Διατηρώντας τὴν τυπικὴ ἐμφαση τοῦ ἐπιταφίου στοὺς Ἀθηναίους ὡς σύνολο, ἡ ἀφήγηση κάθε μύθου γίνεται ἀνώδυμη, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τοὺς Ἀθηναίους. Ἔτσι, ἐνῶ ὀνομάζονται οἱ ἀντίπαλοι, ὅπως ὁ Εὐρυσθέας καὶ ὁ Ἄδραστος, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἀναφέρονται καθόλου (π.χ. ὁ Θησέας δὲν ἀναφέρεται, ὅπως σὲ ἄλλες ἐκδοχές, ὅτι ἔχει βιάσει μίαν ἀπὸ τὶς Ἀμαζόνες καὶ ἔτσι ἔχει προκαλέσει τὴν εἰσβολή τους).

Μετὰ τὴν μυθολογικὴ ἀφήγηση ἀκολουθεῖ ἕνα μεταβατικὸ τμῆμα, ποὺ ἀναφέρεται στὴν αὐτοχθονία (17-19). Ὁ τόπος τῆς αὐτοχθονίας, ὁ ὁποῖος εἶναι πολὺ σημαντικὸς στοὺς ἐπιταφίους λόγους γιὰτὶ συνδέεται μὲ τὴν γένεση μιᾶς πόλεως, συνήθως προηγεῖται τῆς μυθολογικῆς ἀφηγήσεως. Ὁ Λυσίας ἐδῶ τὸν χρησιμοποιεῖ ὡς συνεκτικὸ δεσμὸ ἀνάμεσα στὴν μυθολογικὴ καὶ στὴν ἱστορικὴ ἀφήγηση.

Στὴ συνέχεια ἀκολουθεῖ ἡ ἱστορικὴ ἀφήγηση καὶ ἡ δομὴ ποὺ ἔχουν ὡς ἑξῆς:

1. Οἱ Περσικὸι Πόλεμοι

Ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ ἀφήγηση τῆς ἱστορίας τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν εἶναι ἡ ἐκτενέστερη στὸν *Ἐπιτάφιο* τοῦ Λυσία, ἐνῶ παρουσιάζει παρόμοια προσοχή, ἀν καὶ μικρότερη ἔκταση, στὸν *Μενέξενο* τοῦ Πλάτωνα καὶ στὸν *Πανηγυρικὸ* τοῦ Ἰσοκράτους.

Ὁ *Ἐπιτάφιος* τοῦ Θουκυδίδη καὶ τὰ μεμονωμένα διασωθέντα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν *Ἐπιτάφιο* τοῦ Γοργία δὲν περιέχουν ἱστορικὴ ἀφήγηση, ἐνῶ ὁ *Ἐπιτάφιος* τοῦ Ὑπερείδη ἀναφέρεται κατ' ἀποκλειστικότητα στὴν πρόσφατη ἱστορία καὶ ἰδιαίτερος στὸν στρατηγὸ Λεωσθένη. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν *Ἐπιτάφιο* τοῦ Δημοσθένους, ἡ ἱστορικὴ ἀφήγηση εἶναι πολὺ συνοπτικὴ, ἐνῶ ἡ μυθολογικὴ ἀκόμη πῖδ περιληπτικὴ.

1.1 Ἡ ἐκστρατεία στὸν Μαραθῶνα (20-26)⁵

Ἀρχικῶς ἀποσιωπᾶται ἡ Ἴωνικὴ Ἐπανάσταση καὶ κατὰ συνέπειαν ἢ συμμετοχὴ τῶν Ἀθηνῶν στὴν λεηλασίαν τῶν Σάρδεων, ἢ περσικὴ λεηλασίαν τῆς Ἐρέτριας στὴν πορεία πρὸς τὴν ἐκστρατεία στὸν Μαραθῶνα καὶ ἡ στήριξη τῶν Πλαταιέων στὸν Μαραθῶνα. Γιὰ τὸν Μαραθῶνα ὁ Λυσίας ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχαία παράδοση καὶ ἐξειδανικεῖ τοὺς νικητὲς παρουσιάζοντάς τους ὡς στερεότυπα τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας. Ὁ Πλάτων δίνει προτεραιότητα στὸν Μαραθῶνα ἐναντι τῆς Σαλαμίνας καὶ τοῦ Ἀρτεμισίου (Μενέξ. 240a4-e6).

1.2 Ἡ εἰσβολὴ τοῦ Ξέρξη (27-31)

Κανένας ἄλλος ἐπιτάφιος λόγος δὲν ἀναφέρεται στὴν ἐκστρατεία τοῦ Ξέρξη καὶ δὲν ὑπάρχει κανένα παράλληλο χωρίο ποὺ νὰ παρουσιάζει τόσο πολὺπλοκούς ὑπολογισμούς τοῦ μεγέθους τοῦ στρατοῦ τοῦ Ξέρξη. Πιθανῶς, ὅπως εἰκάζει ὁ Todd⁶, ὁ Λυσίας ἐδῶ ἀναπαράγει τοὺς ὑπολογισμούς τοῦ Ἡροδότου.

1.3 Ἡ Σαλαμίνα (32-43)

Ὁ Λυσίας ἀφιερώνει πολὺ μεγαλύτερη ἔκταση καὶ προσοχὴ στὴν Σαλαμίνα, ὡς μίαν ναυμαχίαν καὶ ὡς ἐκ τούτου μίαν δημοκρατικὴν νίκη. Ἡ ἀφήγησις τοῦ Πλάτωνος εἶναι συγκριτικὴ καὶ συνεπῶς ἀντι-δημοκρατικὴ παρουσιάζοντας τὴν Σαλαμίνα ὡς δευτέρη σὲ σημασίαν συγκριτικὰ πρὸς τὸν Μαραθῶνα (Μενέξ. 241a2-c3) καὶ ὡς ἐπακόλουθο τοῦ Μαραθῶνα (Μενέξ. 241a4-6). Ὁ Ἰσοκράτης ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ εἶναι λιγώτερο ἰδεολογικὰ φορτισμένος καὶ ἐστιάζει σὶδ γεγονός ὅτι οἱ Πέρσες προσπάθησαν νὰ ἐξαγοράσουν τοὺς Ἀθηναίους πρὶν ἀπὸ τὴν ναυμαχίαν στὴν Σαλαμίνα, ἐνῶ παρουσιάζει τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὡς πατριωτικὴ ἀπόρριψιν (4.93-96).⁵

5. Γενικώτερα γιὰ τὸν Μαραθῶνα στὸν ἐπιτάφιο λόγο, πρβλ. Volonaki στὸ Marathon - 2500 years (C. Carey & M. Edwards ἐκδ.), University of London 2013, 165-179.

6. Todd (σημ. 2 ἀνωτέρω) 239.

1.4 Ἡ μάχη τῶν Πλαταιῶν (44-47)

Τὸ κεντρικὸ θέμα σ' αὐτὸ τὸ τμήμα τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ δειλία τῶν ὑπολοίπων Ἑλλήνων, ἰδιαίτερος τῶν Πελοποννησίων. Οἱ λεπτομέρειες μὲ τις ὁποῖες περιγράφει ὁ Λυσίας τὴν μάχην φαίνεται νὰ ἀψηφῶν τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἡροδότου, ἀλλὰ ἡ διαφορὰ εὐρίσκεται στὴν ἀρνητικὴ χροιά μὲ τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζει τοὺς Πελοποννησίους γενικώτερα (44) ἢ εἰδικώτερα τοὺς συμμάχους τῆς Σπάρτης ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Τεγεάτες (46). Ἰδιαίτερη ἐντύπωση προκαλεῖ ἡ θετικὴ ἀποτίμησις τοῦ ρόλου τῶν Πλαταιέων, πιθανῶς ἀποζημιώνοντάς τους γιὰ ὅσα ἔπρεπε νὰ εἶχαν λεχθῆ γιὰ τὸν ρόλο τους στὸν Μαραθῶνα.⁷

2. Πεντηκονταετία καὶ Πελοποννησιακὸς Πόλεμος

Ἡ ἔμφασις τῆς ἱστορικῆς ἀφήγησεως δίδεται στοὺς Περσικοὺς πολέμους, προκειμένου νὰ δικαιολογηθῆ ὁ ἀθηναϊκὸς ἱμπεριαλισμὸς καὶ νὰ τονισθῆ ὁ ρόλος τῆς ἀθηναϊκῆς ἡγεμονίας ἐναντίον τῶν Περσῶν. Ἡ ἀφήγησις τῶν ὑπολοίπων γεγονότων τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰ., ἀν καὶ πολὺ σημαντικῶν γιὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀθηναϊκῆς ἡγεμονίας, γίνεται συντομώτερον καὶ ὀλιγώτερον λεπτομερῆς.

2.1 Ἡ ἐκστρατεία στὴν Γεράνεια (48-53)

Ὁ Λυσίας ἐστιάζει ἀποκλειστικὰ στὴν ἀποτυχημένη ἀπόπειραν τῶν Κορινθίων νὰ ἀποσπάσουν τὸ 458 π.Χ. τὴν προσοχὴ τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τὴν πολιορκίαν τῆς Αἴγινας μὲ τὸ νὰ καταλάβουν τὴν Γεράνεια, ἕνα βουνὸ στὰ σύνορα τῶν Μεγάρων. Ἡ ἐπιλογὴ τῆς ἐπιδρομῆς στὴν Γεράνεια, γεγονός ποὺ ἀντλεῖ ὁ Λυσίας ἀπὸ τὸν Θουκυδίδην, (1.105-106), ἀν καὶ τὸ παρουσιάξῃ ἐκτενέστερα ὁ ἴδιος, ἐπιτρέπει μίαν ἐπιπλέον ἀναφορὰ στὴν ἠρωϊκὴ ἀπομόνωσιν, τονίζοντας τὴν ἀρνησιν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν νὰ ἀνακαλέσῃ τὰ στρατεύματά της ἀπὸ τὴν ἐκστρατείαν καὶ τὴν χρῆσιν ἐφεδρικών δυνάμεων. Ἴσως ἡ Γεράνεια νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἔμμεση ἀντι-Κορινθιακὴ στάσις, καθὼς οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ σύμμαχοί τους

7. Todd, ὁ.π., 246.

παρουσιάζονται στρατιωτικά τόσο αδύναμοι, ώστε ήττώνται από τα άποθεματικά αθηναϊκά στρατεύματα. Είναι όμως γεγονός, όπως εύλογα ισχυρίζεται ο Todd⁸, ότι η Κόρινθος απεικονίζεται γενικότερα θετικά στον *Ἐπιτάφιο* του Λυσία, καθώς δεν εμφανίζεται σε κανέναν από τους μύθους, σε αντίθεση με το Άργος και ιδιαίτερα την Θήβα, που ήσαν οι άλλοι εταίροι στην Τετραμελή Συμμαχία: επίσης οι Κορίνθιοι δεν παρουσιάζονται ως δειλοί στην Σαλαμίνα ούτε κατηγορούνται για τὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο.

2.2 Ἡ Ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία (54-57)

Τὸ τμήμα αὐτὸ διακόπτει τὴν ἀφήγηση καὶ ἀποτελεῖ ἕνα εἶδος προλόγου αὐτοῦ ποὺ πρόκειται νὰ ἀκολουθήσει, προσφέροντας μίαν γενικὴ περιλήψη γιὰ τὴν ἡγεμονία.

3. Οἱ ἀθηναϊκὲς συμφορῆς

3.1 Ἡ ναυμαχία στοὺς Αἰγὸς Ποταμοὺς καὶ οἱ συνέπειές της (58-60)

Ἐχοντας παραλείψει πολλὰ ἀπὸ τὴν Πεντηκονταετία καὶ ἀφήνοντας ἀσχολίαστα 26,5 χρόνια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἡ ἀφήγηση ἐδῶ προχωρεῖ κατευθεῖαν στὸ τέλος τοῦ πολέμου μὲ μίαν σειρά ἀφηγηματικῶν ἀποσπασμάτων παρὰ μὲ μίαν ἐνιαίαν ἀφήγηση. Ἀναφέρεται σὲ σειρά ναυτικῶν καταστροφῶν ξεκινώντας μὲ τὴν ναυμαχία στοὺς Αἰγὸς Ποταμοὺς τὸ 405 π.Χ. καὶ συνεχίζοντας μὲ ἐκείνην στὴν Κνίδο τὸ 394 π.Χ.

3.2 Ἡ δημοκρατικὴ ἀντεπανάσταση τοῦ 403/2 π.Χ. (61-66)

Ἡ χρονολόγηση τῆς ἀφηγήσεως διαταράσσεται, καθὼς κινεῖται ἀπὸ τὴν Κνίδο πίσω στὸν Ἐμφύλιο πόλεμο τοῦ 404/3 π.Χ. Οἱ νεκροὶ δημοκρατικοὶ καὶ οἱ ξένοι σύμμαχοί τους ἐπαινοῦνται μὲ ἀφηγηματικὴ λε-

πομέρεια ὀδηγώντας ἔτσι τὴν ἀφήγηση στὸ τέλος καὶ εἰσάγοντας τὸ θέμα τοῦ ἐπαινοῦ ποὺ ἀκολουθεῖ στὸν λόγο τοῦ Λυσία.

Ὁ Πλάτων στὸν *Μενέξενο* προσφέρει ἕνα πρότυπον ἐπικηδεῖου λόγου ὡς μίαν ἐναλλακτικὴ μορφή καὶ ἀπάντηση στὸν *Ἐπιτάφιο* τοῦ Περικλέους στὸν Θουκυδίδη ἀπὸ δύο ἀπόψεις, τὴν ρητορικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ. Ὁ ἔπαινος τοῦ Πλάτωνος (239a6-246b2) ἀποτελεῖ ἕνα ἐκτενὲς τμήμα ποὺ περιέχει ἱστορίες τοῦ μυθολογικοῦ παρελθόντος καὶ ἐπισκόπηση τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας ἀπὸ τοὺς Περσικοὺς πολέμους ὡς τὴν εἰρήνην τοῦ Ἀνταλκίδα τὸ 387 π.Χ. Παρουσιάζει μεγάλες ὁμοιότητες μὲ τὴν ἀφήγηση τοῦ *Ἐπιταφίου* τοῦ Λυσία, ἰδιαίτερος ὅσον ἀφορᾷ τὴν μάχη τοῦ Μαραθῶνος, ἂν καὶ διαφοροποιεῖται ὡς πρὸς τὴν ἔμφαση. Δεδομένης τῆς ἔντονης ἀρνητικῆς κριτικῆς τοῦ Πλάτωνος γιὰ τὸν Λυσία καὶ τὴν ρητορικὴν του τέχνην (*Φαῖδρος*), μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὁ ἐπικηδεῖος στὸν *Μενέξενο* ὡς ἕνα πρότυπο ποὺ προβάλλεται μὲ σκοπὸ νὰ ὑπερτερῆσῃ σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὸν *Ἐπιτάφιο* τοῦ Λυσία. Ἡ μυθολογικὴ ἀφήγηση (239b-c) εἶναι περιορισμένη καὶ περιλαμβάνει ἕνα στοιχεῖο ποὺ δὲν χρησιμοποιεῖ ὁ Λυσίας, τὸν Εὐμόλοπο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ ἱστορικὴ ἀφήγηση (234d-246a) τοῦ Πλάτωνος περικλείει ὅλη τὴν ἀθηναϊκὴ ἱστορία τοῦ 5^{ου} καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ., δίδοντας ἔμφαση σὲ μερικὰ διαφορετικὰ γεγονότα συγκριτικὰ μὲ τὸν Λυσία. Ἔτσι, στὴν ἀρχὴ γίνεται ἐκτενὴς ἀναφορὰ στοὺς Πέρσες βασιλεῖς καὶ τὴν κατάληψη τῆς Ἐρετρίας ἀπὸ τὸν Δάτη. Ὁ Μαραθῶν θεωρεῖται τὸ πρῶτο βραβεῖον τῶν Ἀθηναίων, ἐνῶ τὸ δεύτερο βραβεῖον δίδεται στὴν Σαλαμίνα καὶ τὸ Ἄρτεμίσιον. Ἀναφέρεται σὲ ἐκστρατεῖες ποὺ ἔγιναν στὴν Κύπρο καὶ τὴν Αἴγυπτο. Ὅσον ἀφορᾷ στὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμο, γίνονται πολλὲς ἀναφορὲς σὲ μάχες κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου, καθὼς ἐπίσης καὶ στὶς ἐπιδρομὰς στὴν Σικελία, κάτι ποὺ ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴν ἀφήγηση τοῦ Λυσία. Ἐπίσης, ἐκτενὴς ἀναφορὰ γίνεται στὴν Β' Ἀθηναϊκὴ Συμμαχία καὶ τὴν εἰρήνην τοῦ Ἀνταλκίδα, γεγονότα ἐπίσης ποὺ ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἀφήγηση τοῦ *Ἐπιταφίου* τοῦ Λυσία. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ Πλάτων δείχνει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον καθὼς καὶ τὸν μετέπειτα Ἐμφύλιον πόλεμον τῶν Ἀθηναίων, στοιχεῖα ποὺ συνήθως ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὸν κατάλογο τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας στὶς ἀφηγήσεις τῆς ἐπιδεικτικῆς ρητορείας. Ὁ Πλάτων φαίνεται νὰ προβάλλῃ σκοπίμως καὶ ἐντέχνως μίαν ἰσοδύναμη κατὰ μέρη ἀναδρομὴ σὲ ὅλα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἀπὸ τῶν ἀπαρχῶν τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας.

διατάζοντας να δώσει και κάποια άρνητικά σημεία της ιστορίας των Αθηναίων έναντι των υπολοίπων ελληνικών πόλεων. Ο Λυσίας από την άλλη πλευρά δίνει έμφαση στο μυθολογικό παρελθόν, καθώς το συνδέει και με την αυτοχθονία των Αθηναίων όσον αφορά το ιστορικό παρελθόν τονίζει μεμονωμένα γεγονότα, για να παρουσιάσει την υπεροχή και την δύναμη της αθηναϊκής ήγεμονίας. Ο έπαινος είναι διαφορετικός σ' αυτούς τους έπιταφίους, διότι κάθε λόγος έξυπηρετεί διαφορετικούς σκοπούς. Ο Πλάτων δέν απευθύνεται σε συγγενείς νεκρών συγκεκριμένης μάχης αλλά συνθέτει ένα υπόδειγμα έπιταφίου, ενώ ο λόγος του Λυσία εκφωνήθηκε προς τιμήν των πεσόντων Αθηναίων σε μάχη τδ 392 π.Χ. κατά τη διάρκεια του Κορινθιακού πολέμου (395-386 π.Χ.), στον οποίο είχαν συνασπισθεί οι Αθηναίοι, οι Κορίνθιοι, οι Θηβαίοι, οι Αργεοί εναντίον των Σπαρτιατών.

Ο *Πανηγυρικός* του Ίσοκράτους είναι ένας επιδεικτικός λόγος προς ανάγνωση μάλλον παρά για δημόσια εκτέλεση, ό οποίος συνετέθη μετά τους *Έπιταφίους* του Λυσία και του Πλάτωνος (380 π.Χ.). Απευθυνόταν σε μαθητές αλλά και διανοούμενους της εποχής που ήλπιζαν ότι το μέλλον μπορούσε να αλλάξει. Έκφράζει ένα σταθερό Πανελλήνιο ιδεώδες, το όποιο επιβραβεύει την αθηναϊκή ήγεμονία της Ελλάδος, βασισμένη τόσο στον πολιτισμό και την ιστορία της όσο και στον στρατό της. Ο λόγος άποτελείται ουσιαστικά από δύο τμήματα, ένα τμήμα επιδεικτικής ρητορικής, που αναφέρεται στο παρελθόν και ένα δεύτερο, που έχει καθαρά συμβουλευτικό χαρακτήρα και αναφέρεται στο μέλλον.

Ο Ίσοκράτης παρουσιάζει ένα εισαγωγικό τμήμα προϊστορίας, πριν από τον έπαινο των Αθηνών. Ξεκινά με το θέμα της αθηναϊκής αυτοχθονίας (23-25): έπειτα αναφέρεται στην λατρεία της Δήμητρας και της Περσεφόνης για να έξηγήσει, όπως λέει, την υπεροχή των Αθηνών διαχρονικά και πολιτισμικά (33). Ο ήγετικός ρόλος της πόλεως στους άποικισμούς των Ίώνων (34-37) τονίζει την υπεροχή της έναντι των βαρβάρων. Η Αθήνα επίσης συνέβαλε στην ανάπτυξη της νομοθεσίας των άλλων ελληνικών κρατών (38-40), έδειξε φιλική πολιτική προς τους ξένους και ενεθάρρυνε το έμπόριο (41-42): διέθετε δραματικούς άγωνες και έορτές (43-46), ενώ με την φιλοσοφία της συνέβαλε στην παιδεία όλοκληρου του ελληνικού κόσμου. Στην μυθολογική αφήγηση ό ρήτορας αναφέρεται στην αθηναϊκή βοήθεια προς τους Ηρακλεί-

των Σκυθών και των Άμαζόνων (66-70). Η ιστορική αφήγηση ξεκινά με έκτενη άναφορα στους νεκρούς των Περσικών πολέμων, ως ένα είδος μικρού έπιταφίου λόγου, τονίζοντας τον ρόλο των αθηναϊκών θεσμών και της παιδείας στην γενναιότητα των νεκρών (75-85). Ίδιαίτερη έμφαση δίδεται στον Μαραθώνα, όπως και στον Πλάτωνα (86-87), και στην συνέχεια ή αφήγηση περικλείει τις μάχες στις Θερμοπύλες, στην Σαλαμίνα και στις Πλαταιές (88-98). Παρεμβάλλεται ένα κεφάλαιο όπου ό Ίσοκράτης ρωτάει: «Ποιός πρέπει να ήγηται της παρούσης έκστρατείας»; (99) και ό έπαινος καταλήγει με άντιπαράθεση άνάμεσα στην Αθηναϊκή και στην Σπαρτιατική Ήγεμονία (100-128).⁹ Ο Ίσοκράτης, όπως και ό Λυσίας, επικεντρώνεται στην υπεροχή της αθηναϊκής ήγεμονίας και γι' αυτό τον λόγο δέν περικλείει στην ιστορική του αφήγηση τα γεγονότα από τον Πελοποννησιακό πόλεμο και μετά. Κεντρικό θέμα του έπαίνου του είναι ή δικαιοσύνη, συγκεκριμένα το δικαίωμα της πόλεως των Αθηνών να ήγηται των ελληνικών πόλεων έξ αίτίας των υπηρεσιών της στο παρελθόν και λόγω της στρατιωτικής και ναυτικής της υπεροχής.

Είναι φανερόν ότι ένα άξιοσημείωτο γνώρισμα των αφηγητών όσο και των άκροατών στις όμιλίες τους είναι ή έθνική τους υπερηφάνεια ως Αθηναίων, ή οποία χαρακτηρίζει τον τρόπο με τον όποιο παρουσιάζουν οι αφηγητές τα μυθολογικά και ιστορικά παραδείγματα. Από αυτήν την άποψη, οι λόγοι του Ίσοκράτους θυμίζουν ιδιαίτέρως τους λόγους της επιδεικτικής ρητορείας, αλλά ή αθηναϊκή υπερηφάνεια έγινε ένα όλοένα και πιο σημαντικό θέμα αφηγήσεως της συμβουλευτικής και δικανικής ρητορείας από τα μέσα του 4^{ου} π.Χ. αί., καθώς ή Αθήνα άντιμετώπιζε την άπειλή του Φιλίππου της Μακεδονίας.¹⁰

Τδ 338 π.Χ. ό Δημοσθένης έπελέγη από τους Αθηναίους για να εκφωνήσει τον επικήδειο λόγο προς τιμήν των Αθηναίων που είχαν θυσιασθή πολεμώντας τον Φίλιππο Β' στην μάχη της Χαιρωνείας.¹¹ Η ήττα των Αθηναίων, Θηβαίων και Βοιωτών από τον Φίλιππο Β' σηματοδότησε την άρχή του τέλους της άνεξαρτησίας των ελληνικών πόλεων-κρατών κατά την κλασική περίοδο. Ο *Έπιτάφιος* του Δημοσθένους έπρεπε να

9. Για μίαν άνάλυση του λόγου, πρβλ. S. Usher, *Isocrates Panegyricus and to Nicocles*, *Creek Orators*, vol. III (1990): 19-21.

10. M. Edwards "Oratory" in *Narrators, Narratees, and Narratives in Ancient Greek Literature* I de Jong et al eds. vol. 1. Leiden 2004: 340-342.

διαχειριστή μία φοβερή ήττα από μη Έλληνες. Γι' αυτόν τον λόγο, το τμήμα του γένους είναι πολύ σύντομο.

Ο Ξπαινος εστιάζει στους νεκρούς, στις ἀρετές, στην ἀνδρεία, καθώς και στην αυτοθυσία τους, προκειμένου να αποδείξουν ότι αξίζουν την τιμή των ζωντανών. Ο Δημοσθένης ξεφεύγει από την παράδοση των προηγουμένων και προαναφερθέντων λόγων του είδους, επαινώντας τους άνδρες ως παιδιά και ἐνήλικες πριν από την ύπηρεσία τους ως στρατιωτών (15-24) και δίδοντας έμφαση στους τόπους της παιδείας και της επιτηδεύσεως. Ο Δημοσθένης συνδέει την εύλογία των προγόνων και των νεκρών, περιγράφοντας την καταγωγή τους που τους συνενώνει στο πλαίσιο της γένεσης και δημιουργίας της πόλεως (60.12). Ο Ξπαινος των προγόνων δεν χρησιμοποιείται πλέον ως αφηγηματικό μέρος του επιταφίου αλλά ως σημείον ἀναφοράς, για να τονισθεί η αυτοθυσία και η υπεροχή των νεκρών, των οποίων ο θάνατος έχει αποτελέσει παράδειγμα ευγενείας και ελευθερίας.

Παρά το γεγονός ότι το ιστορικό αφηγηματικό στοιχείο στον *Επιτάφιο* του Δημοσθένους είναι πολύ συνοπτικό (δεν αφορά την αρχαία ιστορία των Ελλήνων (Περσικοί πόλεμοι, Πελοποννησιακός πόλεμος κ.τ.λ.), το μυθικό αφηγηματικό στοιχείο περιέχει τους σημαντικούς τόπους που αφορούν την γενεαλογία και αυτοχθονία των Αθηναίων, συντελώντας έτσι στον Ξπαινο και στην προβολή της υπεροχής τους. Έτσι, γίνεται ἀναφορά στην νίκη των Αθηναίων έναντι των Αμαζόνων και του Εὐμόλπου στους *Ηρακλείδες* και στην προστασία που δέχθηκαν στην πόλη των Αθηνών, καθώς και στις ευγενείς πράξεις των Αθηναίων, όπως, για παράδειγμα, έναντι του Κρέοντος που εμπόδιζε τους Έπτα ἐπὶ Θήβας να ταφοῦν (60.8).

Μέσα στο μυθολογικό πλαίσιο γίνεται μία σχετικά ἐκτενής ἀναφορά στον Τρωϊκό πόλεμο, ἀνάμεσα στις δύο ἐκστρατείες των Ελλήνων έναντι των βαρβάρων, ἐξαιρώντας την ἀνδρεία και υπεροχή τους. Έπιπλέον, τονίζεται το γεγονός ότι οι πρόγονοι ἀπέφυγαν οποιαδήποτε μορφή ἀπληστίας ή κινδύνων ἐξασφαλίζοντας την ἀρετή της δικαιοσύνης, χαρακτηριστικό που έχει διατηρηθεί από γενιά σε γενιά έως την εποχή των συγχρόνων νεκρών στην Μακεδονία.

Στο πλαίσιο της αυτοχθονίας και γενεαλογίας των Αθηναίων προγόνων ἀξίζει να σημειωθεί ότι μόνο σε αυτόν τον ἐπιδεικτικό λόγο γίνεται ἀναφορά στον Θησέα (60.28), καθώς επίσης και σε άλλες μεμονωμέ-

Έρεχθέα, όταν εύρισκετο σε διαμάχη με τον Εὐμολπο, στην ἐκδίκηση που πήραν οι κόρες του μυθικού βασιλιά Πανδίωνα από τον Τηρέα για το έγκλημα που διέπραξε ἐναντίον τους, στην αυτοθυσία των θυγατέρων του Λέοντος για χάρη της πατρίδας τους, στον ήρωισμό του Ακάμαντος να σώσει την μητέρα του (60.29), στους μυθικούς ἀρχηγούς των Αθηνών, τον Οινέα, τον Κέρροπα, τον Ίπλόθωντα, τον Αίαντα και τον Άντίοχον (60.30-31).

Αξίζει να τονισθεί ότι υπάρχει ἐξατομίκευση των ήρώων και προσωπικότητων στον *Επιτάφιο* του Δημοσθένη, γεγονός που ἐξηγεί την έμφαση στο μυθικό παρελθόν που χρησιμοποιείται για να τονισθεί η αυτοθυσία των νεκρών στην μάχη της Χαιρώνειας. Η χρήση του μυθολογικού στοιχείου στην ἀφήγηση του *Επιταφίου* του Δημοσθένους ἀντλεί από τους κοινούς τόπους της παραδόσεως του είδους και ἐξυπηρετεί τους σκοπούς του ρήτορα, ἀφ' ἐνός να ἐγκωμιάσει τους προγόνους, την γένεση και την υπεροχή της πόλεως των Αθηνών, και ἀφ' ἑτέρου να ἀποσπάσει την προσοχή των ἀκροατῶν ἀπὸ τὰ ιστορικά στοιχεία της παραδόσεως της πόλεως, τὰ ὁποῖα θὰ δημιουργοῦσαν ἐντονη την ἀντίθεση ἀνάμεσα στα κατορθώματα των Αθηναίων και Ελλήνων στους Περσικούς πολέμους ή ἀκόμα και στον Πελοποννησιακό πόλεμο και την πρόσφατη ήττα τους στην Χαιρώνεια.

Ο *Επιτάφιος* του Ὑπερείδη ἐκφωνήθηκε το 322 π.Χ., σε μία τελετή ταφής με την μορφή που έχει διασωθεί σήμερα, στο τέλος της πρώτης περιόδου του λεγομένου Λαμιακού Πολέμου, ή ὁποῖα ήταν σε μεγάλο βαθμό ἐπιτυχής για τους Έλληνες, ἀν και ὁ στρατηγός Λεωσθένης, ένας φίλος του Ὑπερείδη, σκοτώθηκε. Ο λόγος ἐκφωνήθηκε μετά την πρώτη νίκη στην Βοιωτία, την πολιορκία στην Λαμία, και την ήττα του Λεωνάτου (12-14). Ἀργότερα ἐκείνο το έτος, ὁ ἀθηναϊκός στόλος ὑπέστη δύο σημαντικές ἀπώλειες και ὁ στρατός νικήθηκε σύντομα στην συνέχεια. Ο πόλεμος ήταν μία πλήρης ἀποτυχία για τους Έλληνες. Περισσότεροι ἀπὸ χίλιοι Αθηναῖοι ἔχασαν την ζωή τους και δύο χιλιάδες πιάστηκαν ὄμηροι. Οι ὑπόλοιποι Έλληνες ὑπέστησαν επίσης ἀπώλειες.

Ο Ὑπερείδης υπογραμμίζει ότι ὁ Λεωσθένης ἀξίζει μεγαλύτερο ἔπαινον ἀπὸ τους προκατόχους του, ἐνὼ παλαιότεροι ἐπιτάφιοι ἔπαινούσαν τις πράξεις των νεκρών ὡς ἰσοδύναμες με ἐκείνες των προγόνων τους. Περιγραφή του πολέμου στον ὁποῖον οἱ ἄνδρες ἔχασαν την ζωή των εἶναι ἀσυνήθιστη στους ἐπιταφίους, πόσο μάλλον ή ἐστίαση ἀποκλειστι-

θέματα και στην δομή των επιταφίων λόγων, παρουσιάζοντας την εικόνα του παρόντος. Ο ίδιος προσαρμόζει το πρότυπο περιεχομένου του είδους στο άμεσο ιστορικό πλαίσιο και απορρίπτει συνειδητά οποιαδήποτε αναφορά στο παρελθόν, εξηγώντας την απόφασή του από την αρχή με σύντομη μνεία στον Έπιτάφιο του Περικλέους.

Ο Ύπερείδης επιλέγει τις παρομοιώσεις για να υπαινιχθή πολλούς από τους παραδοσιακούς τόπους έπαινου της πόλεως των Αθηνών. Σε λίγες μόνο γραμμές ο όμιλητής επικαλείται την αθηναϊκή υπερηφάνεια, ανακαλεί τους μύθους των Αθηναίων άμυνομένων έναντιόν έξωτερικών έπιδρομών και υπερασπιζομένων τους ξένους ίκέτες τέλος προβάλλει την εικόνα της πόλεως των Αθηνών, ως της μοναδικής πόλεως που μπορεί να σώσει την Ελλάδα. Στην § 5 του Έπιταφίου του, μέσα σε μία πρόταση, ο Ύπερείδης δλοκληρώνει τον παραδοσιακό έπαινο για τις ένδοξες πράξεις του παρελθόντος, προκειμένου να συνεχίση με λεπτομερή αναφορά στα πιο πρόσφατα γεγονότα.¹²

Είναι άξιοσημείωτον ότι και στους δύο σωζόμενους έπιταφίους λόγους, που είχαν έκφωνηθή σε άληθινή περίσταση κηδείας πεσόντων στον πόλεμο, ή έμφαση του έπαινου δίδεται στο μυθολογικό και όχι στο ιστορικό άφηγηματολογικό στοιχείο. Αυτό συμβαίνει διότι οι έπιτάφιοι αυτοί αποκλίνουν από την παραδοσιακή μορφή του είδους και στρέφονται στο παρόν και σε συγκεκριμένα άτομα, δεδομένων των αναγκαίων αλλαγών και εξέλιξεων που συνέβησαν με το πέρας του χρόνου από τις αρχές του 5^{ου} έως τα τέλη του 4^{ου} π.Χ. αι.

Υπάρχουν και άλλοι λόγοι έπιδεικτικής ρητορείας που άξιζει να ξετασθούν ως προς το άφηγηματολογικό τους μέρος, ώστε να κατανοηθή και σ' αυτούς ο ρόλος της άφηγήσεως και πιθανές διαφοροποιήσεις τους από την παράδοση των έπιταφίων λόγων.

Ο Ολυμπιακός του Λυσία, που πιθανώς έκφωνήθηκε από τον ίδιο τον ρήτορα το 388 ή το 384 π.Χ. στην Ολυμπία, είχε ως στόχο να πείση όλους τους Έλληνες που ήσαν παρόντες στους άγώνες να άπομακρύνουν τον Διονύσιο από την θέση του ως τυράννου των Συρακουσών και να άπελευθερώσουν την Σικελία. Το τμήμα του λόγου που έχει διασωθή παρατίθεται από τον Διονύσιο τον Άλικαρνασσέα ως ένα άποδειγματικό έργο της έπιδεικτικής ρητορείας του Λυσία. Ο λόγος κάνει έκκληση για την ένοποίηση όλων των Έλλήνων έναντιόν των βαρβάρων και

12. J. Herrman, *Athenian Funeral Orations*, (σημ. 2 ανωτέρω): 79, σημ. 5.

συγκεκριμένα έναντιόν του βασιλέως της Περσίας και του Διονυσίου, τυράννου των Συρακουσών.

Η άφήγηση του τμήματος του λόγου που διασώζεται έμπεριέχει το μυθολογικό στοιχείο: συγκεκριμένα ο Λυσίας έπαινει στο προοίμιο του (33.1-2) τον Ήρακλη, ο όποιος θεωρείται ιδρυτής της Ολυμπίας και των άγώνων προς τιμήν του Δία, άλλα είναι και εκείνος που έθεσε τέλος στην τυραννία, θεσπίζοντας έναν άγώνα φυσικής δυνάμεως, τον άνταγωνισμό πλούτου και την προβολή της σοφίας (33.2: «άγωνα μόν σωμάτων έποίησε, φιλοτιμίας δέ πλούτου, γνώμης δ' έπίδειξιν έν τω καλλίστω της Ελλάδος»). Ο έπαινος των έπιτευγμάτων του Ήρακλη στους πρώτους Ολυμπιακούς Άγώνες χρησιμοποιείται για να προβάλη ύπόδειγμα φιλίας και ένοποίησης των Έλλήνων.

Ο έπαινος των προγόνων και των κατορθωμάτων τους άποτελεί κοινό άφηγηματικό τόπο στον έπαινο της έπιδεικτικής ρητορείας. Έτσι, κι εδώ ο Λυσίας αναφέρεται στους προγόνους, ύπαιτισσόμενος κατά πάσαν πιθανότητα ότι οι νίκες των Έλλήνων κατά τους Περσικούς πολέμους έναντιόν των βαρβάρων ήσαν μία τυπική και ύποδειγματική πράξη γενναιότητας και έλευθερίας¹³. Ο Πελοποννησιακός πόλεμος αναφέρεται έμμέσως ως ή αίτια των καταστροφών της Ελλάδος (33.4. 9).

Μία σύντομη έπισκόπηση μερικών άλλων έπιδεικτικών λόγων του Ίσοκράτους δείχνει ότι ή χρήση μυθολογικών και ιστορικών στοιχείων στην άφήγηση άποτελεί κοινόν τόπο, άν και προσαρμόζεται στις περιστάσεις και τον σκοπό που έξυπηρετεί κάθε λόγος. Έτσι, ο Παναθηναϊκός του Ίσοκράτους, που έγράφη σε δύο χρονικές στιγμές, αρχής γενομένης από το 342 π.Χ., και δλοκληρώθηκε το 399 π.Χ. λόγω άσθενείας του ρήτορα, άποτελείται από δύο ξεχωριστά τμήματα που περιέχουν στοιχεία ιστορικά και μυθολογικά στον έπαινο της άφηγήσεως. Συγκεκριμένα, στο πρώτο τμήμα (12.5-107), ο Ίσοκράτης συγκρίνει την ιστορία των δύο πόλεων, Αθηνών και Σπάρτης, για να τονισθή ή υπεροχή της πόλεως των Αθηνών. Στο πλαίσιο της υπεροχής των προγόνων αναφέρεται στους Περσικούς πολέμους καθώς και στους μετέπειτα πολέμους μεταξύ Θηβαίων, Σπαρτιατών και Μεσσηνίων. Αναφέρεται επίσης και στον Τρωϊκό πόλεμο, και ως πρότυπον βασιλέως παρουσιάζεται ο

13. Πρβλ. 33.6: «και προς τους προγόνους, οι τους μόν βαρβάρους έποίησαν της άλλου τριάς έπιθυμούντας της σφετέρας αυτών στερείσθαι, τους δέ τυράννους έξελάσαντες κοινήν άπαισι την έλευθερίαν κατέστησαν.»

Άγαμέμνων. Στο δεύτερο τμήμα (108-198) γίνεται και πάλι ο έπαινος της πόλεως των Αθηνών για τα παλαιά τους άνδραγαθήματα, με πολλές επαναλήψεις από το πρώτο τμήμα. Έδώ ο Θησεύς παρουσιάζεται ως ο ιδεώδης βασιλεύς.

Τρία έγκώμια του Ίσοκράτους, άν και αναφέρονται σε σύγχρονα πρόσωπα, έμπεριέχουν έπίσης κοινούς αφηγηματικούς τόπους της ιστορίας και μυθολογίας της πόλεως των Αθηνών. Ο Βούσιρις συντάχθηκε έναντίον του σοφιστή Πολυκράτους, ο οποίος έξ αιτίας της φτώχειας του άσολήθηκε με την σοφιστική τέχνη. Ο Πολυκράτης ήταν από τους ένδοξότερους αντιπροσώπους του ρητορικού είδους, που καλείται «έγκώμιον» και περιλαμβάνεται στην έπιδεικτική ρητορεία. Ο Ίσοκράτης συμβουλεύει τον Πολυκράτη και προσπαθεί να του ύποδειξη πώς πρέπει να γράφονται τα έγκώμια.

Έτσι, έπαινει την εύγενική καταγωγή του Βουσιρίδου, την ισχύν και έπιδειξιότητά του στην όργάνωση του αιγυπτιακού κράτους, και με αυτόν τον έπαινον ως άφορμή έπεκτείνεται στο έγκώμιον όλόκληρης της Αιγύπτου. Ο Βούσιρις έγγραφε γύρω στο 390 π.Χ. Στην λόγον αυτόν ο Ίσοκράτης αντικρούει ουσιαστικά τον Πολυκράτη για την κατηγορία του έναντίον του Σωκράτους. Στο πλαίσιο του έπαινου της εύγενικής καταγωγής, ο Ίσοκράτης αναφέρεται σε μυθολογικά στοιχεία που άφορουν στον θάνατο του Βουσιρίδου από τον Ηρακλή, όταν ο ήρωας μετέβη στην χώρα των Έσπερίδων (11.15), στον Αϊολο και στον τρόπο με τον όποιον διευκόλυνε την επάνοδο του Όδυσσέα κρατώντας κλειστούς τους έχθρικούς ανέμους αναφέρεται έπίσης στον γνωστό μύθο του Όρφέα, ο όποιος επανέφερε την Εϋρυδίκη από τον Άδη, καθώς και στην εύγενική καταγωγή του Βουσιρίδου, που είχε πατέρα τον Ποσειδώνα και μητέρα την Λιβύη, την κόρη του Έπαφου, γιου του Δία (11.5-9). Στο έγκώμιον Έλένη, ο Ίσοκράτης αντίει από την μυθολογική αφήγηση για τον έπαινό του. Έτσι, γίνονται αναφορές σε πολλούς μύθους σχετιζόμενους με το πρόσωπο της Έλένης, στον Ηρακλή (10.1), στον Θησέα (10.18,23), στην άρπαγή της Περσεφόνης (10.20), στον Εϋρουθέα και στην χώρα των Έσπερίδων (10.24), στους Κενταύρους (10.26), στον Μινώταυρο (10.27), στους Ηρακλείδες (10.31), στον Πάρη (10.41-42) και τέλος στον Τρωϊκό πόλεμο (10.49-55). Τέλος, το έγκώμιον Εϋαγόρας είναι ένας λόγος που προβάλλει έντονα το ιδεώδες της μοναρχίας ως της μόνης δυνάμεως που θα μπορούσε να συνενώσει τους Έλληνες. Έγγραφε γύρω στο 365 π.Χ., λίγα χρόνια μετά τον θάνατο του βασιλιά Εϋαγό-

ρα, με σκοπό να ύποδειξη στον γιό του βασιλιά, τον Νικοκλέα, την σημασία της φιλοσοφίας. Ο έπαινος του Εϋαγόρα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις αντίληψεις του Ίσοκράτους σχετικά με τον ίδιο τον χαρακτήρα ενός τέτοιου έπαινου. Στο προσώμιόν του ο Ίσοκράτης έπισημαίνει ότι ο έπαινος δέν θα έπρεπε να περιορίζεται έξ αιτίας του φθόνου μόνο σε μυθικά πρόσωπα, αλλά θα έπρεπε να αναφέρεται και στις σύγχρονες ιστορικές προσωπικότητες. Η χρήση όμως τόσο του μυθολογικού όσο και του ιστορικού αφηγηματολογικού στοιχείου είναι άρκετά έκτεταμένη. Γίνεται έκτενης αναφορά στην Τρωϊκή έκστρατεία αλλά και σε μία σειρά ήρώων που έλαβαν μέρος σ' αυτήν, όπως στον Αιακό, τον πρόγονο του γένους των Τευκριδών, στον Τελαμώνα και στον Πηλέα καθώς και στους γιούς του Τελαμώνος, Αϊαντα και Τεύκρο (9.6-17). Ο Ίσοκράτης αντίει και από την ιστορία των προγόνων, όπως τους Περσικούς πολέμους (9.37-39) και την ύπεροχη και ήγεμονία της πόλεως των Αθηνών (55 κ.έξ.).

Συνοψίζοντας, η αφήγηση στην έπιδεικτική ρητορεία περιέχει συμβατικούς και κοινούς αφηγηματικούς τόπους που αναφέρονται στο μυθολογικό και ιστορικό παρελθόν της πόλεως των Αθηνών. Στην παράδοση του έπιταφίου λόγου ανάμεσα στα μυθολογικά γεγονότα αγαπητό θέμα είναι η έπιδρομή των Άμαζόνων (Ίσοκρ. 4.68, 70, 12.193, Πλάτ. Μενέξενος 239b, Λυσίας 2.4-6, [Δημοσθ.] 60.8), για να τονισθεί η αντίσταση των Αθηνών σε άδικη επέμβαση από ξένες δυνάμεις. Συχνά, η μυθολογική αφήγηση συμπληρώνεται και από την έπίθεση των Θρακων με άρχηγό τον Εϋμολπο (Ίσοκρ. 4.68, 12.193, Πλάτ. Μενέξενος 239b, [Δημοσθ.] 60.8). Η δημοφιλής εικόνα των Αθηνων συμπληρώνεται επίσης από τον ρόλο της ως ύπερασπιστή των αδυνάτων, με το έπεισόδιο των ήρώων που πολέμησαν στην έκστρατεία των Έπτά επί Θήβας (Λύσ. 2.7-10, Πλάτ. Μενέξενος 239b, [Δημοσθ.] 60.8), και την προστασία των Ηρακλειδων (Λύσ. 2.11-16, Ίσοκρ. 4.56, 12.194, Πλάτ. Μενέξενος 239b, [Δημοσθ.] 60.8). Στην ιστορική αφήγηση, στα αγαπημένα γεγονότα περιλαμβάνονται η μάχη στον Μαραθώνα το 490 π.Χ. (Λύσ. 2.20-26, Ίσοκρ. 12.195, Πλάτ. Μενέξενος 240c, etc.), η όποια μάλιστα είχε ήδη σχεδόν μυθοποιηθεί στην κωμωδία του 5^{ου} π.Χ. αί., η ναυμαχία στην Σαλαμίνα το 480 π.Χ. (Λύσ. 2.27-43, Πλάτ. Μενέξενος 241a), και η μάχη των Πλαταιων το 479 π.Χ. (Πλάτ. Μενέξενος 241c, Λύσ. 2.46-47). Μεγαλύτερη άπόκλιση παρατηρείται σε μεμονωμένα περιστατικά που έπι-

λέγονται από την αθηναϊκή ιστορία. Έτσι, ο έμφύλιος πόλεμος του 403 χρησιμοποιείται στους λόγους του Λυσία (2.61-65) και του Πλάτωνα (Μενέξενος 244a), αλλά σε καμία άλλη πηγή.¹⁴

Σε άλλους λόγους επιδεικτικής ρητορείας, που μάς έχουν διασωθεί από τον ρήτορα Ίσοκράτη, όπως τα εγκώμια του αλλά και πραγματείες επιδεικτικής φύσεως, τα ίδια ή και παρεμφερή στοιχεία της μυθολογίας και ιστορίας των Αθηναίων και των Ελλήνων γενικότερα χρησιμοποιούνται στην αφήγηση του επαίνου, αποτελώντας έτσι κοινούς αφηγηματικούς ρητορικούς τόπους. Η μυθολογία περιλαμβάνει την Τρωική έκστρατεία, τους ήρωες που έλαβαν μέρος στον πόλεμο, τους Όλυμπίους θεούς, τον Ήρακλή και τους απογόνους του, τον Θησέα, ενώ κοινό σημείο αναφοράς της ιστορίας των Ελλήνων είναι οι Περσικοί πόλεμοι.

Σε λόγους που έχουν περισσότερες αναφορές στην σύγχρονη ιστορική πραγματικότητα ή σε συγκεκριμένα ιστορικά πρόσωπα της εποχής, το μυθολογικό αφηγηματικό στοιχείο είναι επικρατέστερο, για να τονιστεί το παρελθόν και η ανδρεία των προγόνων, ώστε να θεωρηθεί ή άρεση των συγχρόνων προσώπων συνέχεια και παράδοση της γενναιότητας των παλαιότερων ανδρών.

Συμπερασματικά, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι υπάρχει μία παράδοση αφηγηματικών τόπων, μυθολογικών και ιστορικών, από την οποίαν άντλούν οι επιδεικτικοί λόγοι. Η επιλογή όμως συγκεκριμένων τόπων από το πλούσιο αυτό υλικό καθώς και η πρωτοτυπία και έμφαση που δίδεται από κάθε ρήτορα εξαρτάται άμεσα από την εποχή που διαμορφώνει ουσιαστικά τον κάθε λόγο. Η έμφαση και η επιλογή του υλικού διαφοροποιείται ανάμεσα στους λόγους που ήσαν γραμμένοι προς ανάγνωση από αυτούς που εκφωνήθηκαν σε άληθινες περιστάσεις. Η αφήγηση της επιδεικτικής ρητορείας, αν και αναφέρεται στο παρελθόν της πόλεως των Αθηνών και γενικότερα του ελληνικού κόσμου, ουσιαστικά απευθύνεται σε ένα συγκεκριμένο κοινό με σκοπό να το εκπαιδεύσει αλλά και να το καθοδηγήσει, να το συμβουλεύσει και να το παρακινήσει προς κάποια συγκεκριμένη δράση. Οί τόποι που αφορούν την γενεαλογία, την μυθολογία και την ιστορία της Έλ-

14. Αυτόι οι δύο λόγοι περιέχουν μία πάλι σημαντική αφήγηση της ιστορίας του 5^{ου} π.Χ. αί., συμπεριλαμβάνοντας την ονομαζόμενη Πεντηκονταετία (από τις Πλαταιές μέχρι την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου το 431 π.Χ.): πρβλ. Πλάτων Μενέξενος 241e ff., Λυσ. 2.48-53.

λάδος χρησιμοποιούνται ως παραδείγματα, ως πρότυπα συμπεριφοράς, ήθους και κατορθωμάτων με σκοπό να προτρέψουν ή να αποτρέψουν τους άκροατές και άναγνώστες από σύγχρονες πολιτικές και φιλοσοφικές τάσεις.

NARRATIVE IN EPIDEICTIC ORATORY

Epidictic oratory differs from dicanic and symbouleutic oratory in that it does not serve any practical goal, as for example the speaker does not need to win his case in court or to persuade the Athenians in the Assembly to reach a decision on matters of internal or external policy. Therefore, epideictic orations, in particular funeral speeches do not include a typical narrative section that presents facts or events from the past or the present; instead, the most significant structural part of a funeral speech is the *epainos*, which narrates not only the mythological background but the whole Athenian history until the very recent present, when the speech is performed on the occasion of a public funeral.